

Consiliul Județean Arad

Centrul Cultural Județean Arad

Coord. Dr. Elena Rodica Colta

PATRIMONIU ȘI PATRIMONIALIZARE

PATRIMONIU ȘI PATRIMONIALIZARE

ISBN 978-606-8830-39-1

EDITURA ETNOLOGICĂ
București, 2018

PATRIMONIU ȘI PATRIMONIALIZARE

Consiliul Județean Arad Centrul Cultural Județean Arad

Coord. Dr. Elena Rodica Colta

**PATRIMONIU
ȘI PATRIMONIALIZARE**

*Lucrările simpozionului internațional de la Arad
din 22-23 iunie 2017*

**Editura Etnologică
București, 2018**

Editura Etnologică

E-mail: edituraetnologica@yahoo.com

www.etnologica.ro

Editor coordonator: Emil Țircomnicu

Editura Etnologică este acreditată CNCS, categoria B,
în domeniul *Istorie și studii culturale*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CULTURĂ

ISBN 978-606-8930-39-1

Coperta 1: Dubașii din Săvârșin

Punctele de vedere exprimate în materialele publicate aparțin în exclusivitate autorilor

Sumar

Patrimoniul material

- Bijana Ratković Njegovan, Branislava Kostić, *Atitudinea față de monumentele antifasciste în Serbia*..... 7
- Mircea Măran, *George Mocioni și Castelul din Vlačiovăț* 28
- Jovana Kolundžija, *Moștenirea pictorului Stefan Tenecki în Episcopia Sremului*..... 42
- Codin Șimonca-Oprița, *Pictura zugravului Toma de la Humor* 64
- Drago Njegovan, Bratislava Idvorean, *Rolul etnografilor din cadrul muzeului în conservarea cunoașterii măiestriei executării textilelor tradiționale*..... 74
- Emilia Martin, *Colecții și expoziții etnografice românești în Ungaria*..... 90
- Iavorka Markov Iorgovan, *Cusăturile populare, parte a culturii naționale a sârbilor mureșeni* 115
- Aleksandra Djurić-Milovanović, *Migrațiile comunităților religioase și patrimoniul material* 126
- Dušan Deanac, *Patrimoniul coloniștilor din Bozanka și Kraina în Banatul de Câmpie*..... 137

Patrimoniul imaterial

Ionuț Semuc, *Memorie și discurs - Studiu de caz asupra Călușului la românii din Bulgaria*..... 148

Sînziana Preda, *Tradiție și memorie la cehii din sudul Banatului ...* 158

Annemarie Sorescu-Marinković, *Rudarii și patrimoniul cultural imaterial* 174

Elena Rodica Colta, *Patrimonializarea unei morți globalizate. Moartea și înmormântarea la români*..... 195

Gabriela Boagiu, *Reprezentări fantastice în descântecele românești* 237

Diana Șimonca Oprea, *Vârcolacul Bobec - un arhetip comunitar* 243

Modalități de patrimonializare

Camelia Burghela, *Dubla personalizare într-o expoziție: repere materiale și cultură imaterială (expoziția oala de sarmale a bunicii)* 252

Cornelia Foster, *Forme de patrimonializare locală. Muzeul școlar Sâmbăteni* 262

Autorii 276

Rudarii și patrimoniul cultural imaterial¹

Annemarie Sorescu-Marinković

Patrimoniul cultural imaterial – câteva observații

Dacă termenul *patrimoniu cultural* este un produs al anilor 1970, când științele umane și sociale înregistrează o schimbare majoră de paradigmă, iar identitatea (națională) este redefinită prin acceptarea naturii pluraliste a națiunilor occidentale,² conceptul de *patrimoniu cultural imaterial* este unul relativ recent, o creație a anilor 2000.³ Acesta a apărut ca urmare a perceperii acute a limitării definiției patrimoniului cultural la ceea ce astăzi identificăm drept dimensiune materială a culturii unui popor. Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO) a jucat un rol major în impunerea conceptului și în conștientizarea importanței salvagărdării patrimoniului cultural al tuturor popoarelor.

Cu toate că din 1972, când au fost semnate *Recomandările privind protecția la nivel național a patrimoniului cultural și natural*, și până la începutul noului mileniu au existat o serie de demersuri pentru protejarea spiritualității populare, de-abia în cadrul celei de-a 32-a Conferințe Generale UNESCO a fost ratificată *Convenția pentru salvagărdarea patrimoniului cultural imaterial* (în cele ce urmează: *Convenția UNESCO*). Potrivit acestui document de referință, patrimoniul cultural imaterial este definit

¹ Acest articol este rezultatul activității autoarei în cadrul proiectului nr. 178010, *Limbă, folclor și migrații în Balcani*, finanțat de Ministerul Educației și Cercetării din Serbia.

² Pentru detalii, vezi Sonkoly 2010.

³ Pentru detalii privind spectrul semantic al conceptului în spațiul românesc, vezi Hulubaș 2015.

drept „totalitatea practicilor, reprezentărilor, expresiilor, cunoștințelor, abilităților – precum și instrumentele, obiectele, artefactele și spațiile culturale asociate lor – pe care comunitățile, grupurile și, în unele cazuri, indivizii le recunosc ca parte a moștenirii lor culturale” (*Convenția UNESCO* 2003). În completare, documentul menționează că patrimoniul cultural imaterial „este transmis din generație în generație, este constant recreat de comunități și grupuri ca răspuns la mediul lor, la interacțiunea lor cu natura și la istoria proprie, și le conferă senzația de identitate și continuitate, promovând astfel respectul pentru diversitatea culturală și creativitatea umană” (*Convenția UNESCO* 2003). Domeniile în care se manifestă patrimoniul cultural imaterial, conform textului *Convenției UNESCO*, sunt: „(a) tradițiile și expresiile orale, inclusiv limba ca vehicul al patrimoniului cultural imaterial; (b) artele spectacolului; (c) practicile sociale, ritualurile și evenimentele festive; (d) cunoștințele și practicile privitoare la natură și univers; (e) meșteșugurile tradiționale”. Nu în ultimul rând, *Convenția UNESCO* oferă și definiția salvării patrimoniului: „măsurile menite a asigura viabilitatea patrimoniului cultural imaterial, inclusiv identificarea, documentarea, cercetarea, menținerea, protecția, promovarea, intensificarea, transmiterea, în special prin intermediul educației formale și neformale, precum și revitalizarea diferitelor aspecte ale acestui patrimoniu”.

La momentul de față (mai 2018), pe *Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial UNESCO* se regăsesc 470 de elemente din 117 țări, semnatare ale *Convenției UNESCO*. Elementele de patrimoniu cultural imaterial sunt aprobate pentru înregistrare de Comitetul Interguvernamental pentru Salvărirea Patrimoniului Cultural Imaterial, care se întrunește anual pentru a evalua nominalizările înaintate de țările semnatare (<https://ich.unesco.org/en/lists>). Odată cu adoptarea Legii nr. 410/2005, România devine stat parte la *Convenție*, pe care o ratifică un an mai târziu. Pentru atingerea obiectivelor

asumate prin ratificarea *Convenției*, România își construiește un cadru legislativ favorabil conservării, protejării și punerii în valoare acestui tip de patrimoniu, precum și o structură de specialitate cu rol în cartografierea patrimoniului imaterial la nivel național, elaborarea programelor de salvagardare specifice, realizarea dosarelor de candidatură pe Lista Reprezentativă a UNESCO etc. Pe această listă, România are, la momentul actual, înscrise șapte elemente: ritualul Călușului (înscris în 2008), Doina (2009), Tehnicile de prelucrare a ceramicii de Horezu (2012), Colindatul de ceată bărbătească (împreună cu Republica Moldova, 2013), Jocul fecioresc (2015), Tehnicile tradiționale de realizare a scoarței în România și Republica Moldova (2016) și Practicile culturale asociate zilei de 1 Martie (Mărțișorul) (împreună cu Bulgaria, Republica Moldova și Republica Macedonia, 2017).

La nivel național, Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, înființată în 2014, este organismul științific de specialitate cu rol de coordonare a activităților de protejare și promovare a patrimoniului cultural imaterial, care funcționează în cadrul Ministerului Culturii. Comisia elaborează Programul național de salvagardare, protejare și punere în valoare a patrimoniului cultural imaterial, analizează dosarele de candidatură și acordă titlul *Tezaur Uman Viu*, recomandă Institutului Național al Patrimoniului (înființat în 2009) acordarea mărcii tradiționale distinctive etc. Unul dintre rezultatele activității Comisiei este inventarierea elementelor ce constituie patrimoniul cultural imaterial național, care a luat forma *Repertoriului Patrimoniului Cultural Imaterial din România*, conceput inițial în trei volume structurate în capitole tematice, din care până acum au fost publicate două (*Repertoriu I* și *Repertoriu IIA*). Ulterior, celor trei tomuri „proiectate a reflecta realitatea patrimoniului românesc”, cum se menționează în prefața primului volum, le-a fost adăugat un al patrulea, menit să inventarizeze patrimoniul imaterial al minorităților naționale din România.

Încă de la introducerea conceptului de patrimoniu cultural imaterial, la începutul noului mileniu, acesta s-a impus drept o temă de o importanță socială majoră, fiind prezent în mass-media, în mediul virtual, în comunicarea politică și în cercetarea științifică. De la bun început, acesta a fost conceput, definit și perceput într-un cadru național, fiind de regulă utilizat în scopul folosit pentru afirmarea și consolidarea identității naționale. Cu toate acestea, din 2008 încoace o serie de elemente de patrimoniu cultural au fost înregistrate ca aparținând mai multor state, nefiind astfel limitate la granițele statale sau naționale: Mărțișorul (2017 – România și Republica Moldova), sărbătorirea primăverii, Hidrellez (2017 – Macedonia și Turcia), vânătoarea cu șoimi (2016 – Germania, Arabia Saudită, Austria, Belgia, Emiratele Arabe Unite, Spania, Franța, Ungaria, Italia, Kazakhstan, Maroc, Mongolia, Pakistan, Portugalia, Qatar, Siria, Coreea, Cehia), dieta mediteraneană (2013 – Cipru, Croația, Spania, Grecia, Italia, Maroc, Portugalia), tangoul (2009 – Argentina și Uruguay) etc.

În acest context se impun o serie de întrebări: Cui aparține patrimoniul cultural imaterial? Este și trebuie definit din prisma națională sau etnică? În ce măsură viziunea noastră de azi a națiunilor și a patrimoniului cultural corespunde cu realitatea din trecut, pe care ar trebui să o conserve? Cum procedăm cu grupurile minoritare – le accentuăm particularitățile, în scopul menținerii și conservării lor, sau nivelăm diferențele, pentru a le include patrimoniul în cel al națiunilor alături de care conviețuiesc? De-a lungul timpului, patrimoniul cultural imaterial și menținerea lui au avut puncte de convergență cu numeroase domenii ale dreptului internațional, printre care și minoritățile și drepturile culturale, această convergență facilitând acceptarea naturii holistice a culturii și a manifestărilor ei, precum și necesitatea unei abordări integrative (Vrdoljak 2005: 24). În încercarea de a răspunde la întrebările de mai înainte, precum și la provocările pe care le presupune prezența minorităților în peisajul cultural al oricărui stat, o

nouă viziune a patrimoniului cultural imaterial se cristalizează astăzi în Europa, viziune ce marchează o adevărată schimbare de paradigmă. Cu toate acestea, schimbarea nu este unidirecțională, diviziunile și clivajele de percepție fiind și aici majore.

Grăitoare în acest sens sunt două exemple: acela al Suediei și al Ungariei. În Suedia, după 2017 se înregistrează ștergerea sistematică a cuvântului *național* din expresia utilizată la nivel oficial *patrimoniu cultural național* (Bernsand și Narvselius 2018: 65), accentul fiind acum pus pe diversitatea trecutului și pe includerea grupurilor invizibile anterior, cum ar fi romii, colectivitatea LGBT și persoanele cu dizabilități. În Ungaria, în schimb, se încearcă includerea minorităților maghiare din afara granițelor Ungariei în patrimoniul cultural imaterial național, așadar extinderea conceptului *național* și la comunitățile transfrontaliere de origine maghiară (Sonkoly 2010: 23).

Nu vom încerca să analizăm în ce măsură sunt viabile cele două abordări, ci să problematizăm modul în care trebuie procedat în cazul comunităților sau grupurilor etnice invizibile, al așa-numitelor minorități duble sau al comunităților unite de o limbă comună și elemente de patrimoniu similare, însă despărțite de granițe statale, etnonime diferite și autoidentificare diferită. Rudarii sunt una dintre aceste comunități.

Rudarii din Europa – între diversitate și unitate

Rudarii reprezintă o populație considerată, de cele mai multe ori, o ramură a romilor, datorită anumitor caracteristici fizice. Rudarii sunt cunoscuți sub denumirea de *băieși* în Ardeal și de *lingurari* în Moldova. În afara României, rudarii sunt răspândiți în comunități compacte, semnificative numeric, de regulă de-a lungul cursurilor de apă, în Bulgaria, Ungaria, Serbia, Croația, Bosnia, precum și în comunități mai reduse numeric în Macedonia, Grecia, Ucraina, Slovacia și Slovenia, unde sunt cunoscuți sub aceste denumiri, dar și sub altele, diversitatea

etnonimelor și a profesionimelor fiind remarcabilă: *lingurari, kopanari, fusari, kašikari, aurari, koritari, mečkari, maimungii, albiери, rotari, corfari, Banjaši, țâgani români, Cigani Rumuni, rumunski Cigani, vlaški Cigani, Beás, Bajaši, Karavlası* etc.⁴ Aceste endonime și exonime, prin multitudinea lor, reprezintă nu de puține ori o sursă de confuzie. În literatura de specialitate în limba engleză, termenul-umbrelă folosit pentru a desemna diversele grupuri de rudari este *Bayash* sau *Boyash*.

O minimă definiție a acestui grup etnic include trei elemente: 1) limba vorbită – româna, 2) ocupația tradițională – prelucrarea lemnului și 3) includerea de către toate grupurile majoritate alături de care conviețuiesc în categoria romilor. Fiecărui dintre cele trei elemente ale definiției îi corespunde însă un așa-numit contraelement la care comunitatea se raportează și în lipsa căruia definiția este incompletă. Referitor la limbă, trebuie spus că rudarii din afara granițelor României sunt bilingvi sau plurilingvi, folosind activ, pe lângă diverse graiuri românești, și limbile vorbite de populațiile majoritare. Însă, poate chiar mai important este faptul că nu vorbesc limba romă, acesta fiind elementul invocat de majoritatea dintre ei pentru a se distanța de romi. În ceea ce privește ocupația tradițională, aceasta a fost practică până în urmă cu câteva zeci de ani în majoritatea comunităților, însă astăzi se mai păstrează doar sporadic. Prelucrarea lemnului a fost precedată de spălarea aurului, de unde și denumirea de *băieși* sau *aurari*, și s-a desfășurat în paralel cu alte ocupații, în funcție de zonă: dresura urșilor și a maimuțelor (Bulgaria), cărămidăria (Serbia, România), împletitul coșurilor (Serbia, România, Bulgaria) etc. Cât despre faptul că

⁴ În ultimele decenii, odată cu migrația masivă a rudarilor din zonele din afara României în străinătate, s-a creat o adevărată diaspora în Europa Occidentală; aici, rudarii se numesc *d-ai noștri* (transcris *daj nostri* pe rețelele de socializare unde activează).

sunt considerați romi, trebuie menționat că majoritatea rudarilor, atât de pe teritoriul României, cât și al Bulgariei și Serbiei, refuză să fie identificați cu aceștia, insistând asupra originii lor românești. În Ungaria și în Croația însă, unde rudarii își spun băieși sau romi băieși, aceștia își asumă o identitate separată, băiașă.

Există trei ipoteze principale privind originea rudarilor, formulate în urmă cu aproape un secol, când această comunitate a început să intre în vizorul cercetătorilor: 1) aceștia sunt o populație antică, de origine necunoscută, îndepărtată atât de români, cât și de romi (Chelcea 1944), 2) sunt români (Nicolăescu Plopșor 1922) sau 3) sunt o ramură a romilor care în timp și-au uitat limba maternă (Petrovici 1938). Astăzi, fiecare dintre cele trei teorii își are încă adepții ei, însă majoritatea cercetătorilor optează pentru originea romă a rudarilor. De asemenea, asistăm, odată cu creșterea interesului pentru această comunitate, în special în afara României, la apariția unei discipline separate, aflată la intersecția dintre studiile rome și studiile românești, numită în engleză *Bayash studies*. Numărul cercetătorilor care se specializează în problematica rudarilor din Europa este în creștere, fie că e vorba de lingviști, sociolingviști, antropologi, etnologi sau demografi.⁵

Rudarii și contribuția lor la patrimoniul cultural imaterial

O observație care se impune de la bun început este aceea că, în ultimii 15 ani, cercetările despre rudarii din afara țării au avut o pondere mult mai mare față de cele efectuate pe grupurile de rudari din România. Studiile despre rudarii din afara grani-

⁵ Biljana Sikimić este promotorul cercetărilor recente despre rudarii din Serbia și din Balcani, publicând în 2005 volumul de studii *Băieșii din Balcani. Identitatea unei comunități etnice* (Sikimić 2005). De asemenea, un rol important în dezvoltarea studiilor despre rudari joacă: în Bulgaria, Magdalena Slavkova (2010a, b) și Elena Marushiakova și Vesselin Popov (2014, 2016); în Croația, Petar Radosavljević (2007, 2013); în Ungaria, Anna Orsós (1997, 2015) etc.

țelor s-au axat, cu predilecție, pe limba vorbită de aceștia (Assénova și Aleksova 2005, Marushiakova și Popov 2014, 2016, Sikimić 2014, Sikimić și Sorescu-Marinković 2013 etc.) și pe identitatea lor (Agócs 2003, Bilić Meštrić 2015 etc.), pe când cele din România au urmărit, de regulă, modul de auto-identificare a rudarilor (Costescu 2013) și practicarea unor ritualuri specifice comunității (vezi Neagota și Benga 2016). De asemenea, în afara țării studiile despre rudari sunt sistematice și de durată, iar în România, relativ sporadice. Ceea ce însă nici cercetătorii din țară, nici cei din străinătate nu au abordat până acum este rolul și contribuția rudarilor la patrimoniul cultural imaterial. Fără îndoială că rudarii sunt (încă) păstrătorii (de multe ori chiar ultimii) ai unor „practici, reprezentări, expresii, cunoștințe” specifice, transmise din generație în generație, constant recreate ca răspuns la mediul lor și recunoscute ca „parte a moștenirii culturale”, conform *Convenției UNESCO* care definește patrimoniul cultural imaterial. Se pune însă problema cui aparține acest patrimoniu. Este el un patrimoniu cultural românesc? Va înainta România oare la un moment dat un dosar privind includerea prelucrării artistice a lemnului, de exemplu, specifice rudarilor, pentru a fi inclus pe lista reprezentativă UNESCO? Dacă da, împreună cu Bulgaria, Serbia, Ungaria și celelalte țări în care această practică este apanajul exclusiv al rudarilor? Rudarii fiind practic invizibili pe scena politică și socială, există vreo miză reală care să sprijine acest lucru? Sau va fi oare acest element inclus în planificatul volum numărul patru, referitor la minorități? Vor accepta rudarii să fie considerați minoritate în România? Va reuși includerea acestor elemente de patrimoniu specifice pe listele reprezentative ale diverselor țări să înlăture stigma cu care se confruntă acest grup? Ce măsuri concrete se vor lua pentru salvagardarea acestui patrimoniu?

Dintre cele cinci domenii menționate explicit în textul *Convenției UNESCO* în care se manifestă patrimoniul cultural

imaterial, aportul rudarilor la promovarea diversității culturale și a creativității umane este evident în cel puțin trei: 1) tradițiile și expresiile orale, inclusiv limba ca vehicul al patrimoniului cultural imaterial, 2) practicile sociale, ritualurile și evenimentele festive și 3) meșteșugurile tradiționale.

Cât privește limba română ca vehicul al patrimoniului cultural imaterial, până acum au fost scrise zeci, dacă nu sute de studii despre graiurile vorbite de rudarii din Balcani. Încă de la primele însemnări despre rudarii din afara României până la studiile din prezent, s-a subliniat arhaismul acestor graiuri și păstrarea unor forme și fenomene de limbă de mult dispărute din spațiul tradițional de locuire românesc. Cu toate că nu au fost luate măsuri speciale pentru conservarea limbii vorbite de rudari în afara României, se pare că aceasta nu este în pericol de dispariție, pe de o parte grație numărului relativ mare de vorbitori, pe de alta, chiar datorită marginalizării, izolării și a condițiilor precare de trai. În Ungaria, graiurile rudarilor au fost chiar standardizate sub denumirea de *bájisestyé* sau *lyimbă dă bájás*, fiind considerate de mulți membri ai comunității o limbă separată de română. Sistemul de transcriere al „băiașei” se bazează pe regulile ortografice ale limbii maghiare (Orsós 1997: 199), iar limba poate fi studiată în școli la momentul actual, chiar și unele facultăți oferind cursuri sau posibilitatea organizării de examene în această limbă, în centrele acreditate.

Referitor la al doilea domeniu menționat mai înainte, practicile sociale, ritualurile și evenimentele festive, trebuie spus că, așa cum rudarii sunt păstrătorii unor fenomene de limbă unice, tot așa păstrează anumite ritualuri, care au fost preluate la un moment dat de la populațiile alături de care au conviețuit și transformate în așa fel încât astăzi reprezintă o adevărată marcă identitară a comunității. Unul dintre cele mai cunoscute este gurbanul, preluat, cel mai probabil, de rudarii din sudul României emigrați la sud de Dunăre de la musulmanii cu care

au venit în contact, pe lângă o serie de împrumuturi lexicale din bulgară și de denumirea *tursit*, întâlnită frecvent în comunitatea de albieri din Oltenia (Chelcea 1944, Calotă 1997). Astăzi gurbanul este un complex ceremonial magico-religios întâlnit doar în comunitățile de rudari sud-carpatici și sud-dunărene, în Serbia și Bulgaria (Neagota și Benga 2016: 79), acesta putând fi considerat „una din cele mai complexe și mai bine conservate expresii ale religiozității folclorice arhaice” (idem: 88).

De asemenea, pe lângă practicarea obiceiurilor și ceremonialurilor tradiționale românești, practicate încă de populația majoritară din România, rudarii au preluat o serie de obiceiuri „decăzute”, pe care majoritarii le-au abandonat în multe zone: lăzărițele în Bosnia (vezi Sorescu-Marinković 2015), paparudele (*dodola* în sârbă) sau colindatul de Ajun în satele de români timoceni etc. Astfel, rudarii s-au transformat în ultimii păstrători ai tradițiilor pierdute ale altor comunități.

Etnologii români au sugerat realizarea unor atlase etnografice pentru comunitățile de rudari din Bulgaria, Serbia și Ungaria, dar și pentru cei din interiorul țării, pentru a avea o imagine completă asupra caracteristicilor identitare și etnografice ale acestora (Țîrcomnicu și David 2012: 11). Ideea cartografierii comunităților de rudari în Balcani nu este nouă (vezi Sorescu-Marinković 2008), însă, printr-un efort comun al cercetătorilor aplecați asupra acestei teme, hărțile lingvistice se pot suprapune peste cele etnografice și ocupaționale, oferind o imagine clară a diverselor comunități și facilitând astfel includerea diferitelor elemente de patrimoniu cultural imaterial în inventarul mai multor țări.

Al treilea domeniu, acela al meșteșugurilor tradiționale, este, de asemenea, deosebit de ofertant. Se pare că, după ce au abandonat activitatea de colectare a aurului, scop în care, cel mai probabil, foloseau un sistem de obiecte de lemn care includea o albie și o scândură, rudarii s-au axat pe producerea usten-

silelor de lemn. Pe lângă albiile pe care se pare că deja le produceau, au început să fabrice roți, piese pentru războaiele de țesut, străchini, linguri, fuse, mosoare etc. Aceasta a fost ocupația principală atât a celor rămași pe teritoriul României actuale, cât și a celor din țările în care au emigrat, fapt reflectat în etnonimele menționate mai înainte, precum și în unele nume de familie. În a doua parte a secolului al XX-lea însă, schimbarea drastică a modului lor de viață, imposibilitatea procurării lemnului, precum și răspândirea produselor de plastic au condus la abandonarea acestei ocupații. Cu toate acestea, prelucrarea lemnului nu a dispărut complet, aceasta fiind încă întâlnită sporadic în majoritatea țărilor în care rudarii s-au stabilit (vezi Imaginile 1 și 2).

Imaginea 1. Fuse făcute la strungul de lemn.
Orašje, Serbia, 2004 (foto: Annemarie Sorescu-Marinković)

Imaginea 2. Vase și linguri de lemn. Vratsa, Bulgaria, 2008
(foto: Magdalena Slavkova)

Volumul I al *Repertoriului național de patrimoniu cultural imaterial* menționează, de altfel, explicit, printre meșteșurile artistice inventariate, prelucrarea artistică a lemnului în scopul producerii de unelte și ustensile pentru gospodărie și bucătărie, vase pentru lichide, vase pentru lapte și produse din lapte, vase pentru uz gospodăresc etc. (*Repertoriu I* 2009: 116-117). Cercetătorii români, pe urmele rudarilor prezenți la târgurile organizate de muzee cu artefacte de lemn, observă că prelucrarea lemnului, transmisă intergenerațional, încă reprezintă unul din elementele centrale ale civilizației rudarilor, fiind încă profund semnificativă și funcțională. Mai mult, arta cioplirii lemnului, ce reprezintă un adevărat indicator al identității culturale a rudarilor, departe de a fi o „ocupație” demodată, constitu-

ie o parte integrantă a vieții lor de zi cu zi, controlând și reglând diviziunea muncii, comerțul cu produsele fabricate și așa mai departe (Constantin 2016).

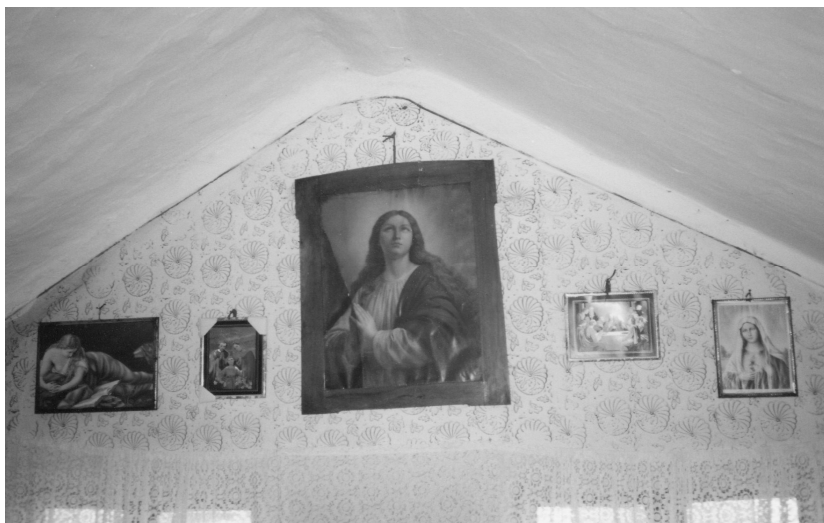
Prelucrarea lemnului, această strategie adaptativă apărută ca rezultat al stilului de viață semi-nomad și al viețuirii pe malurile râurilor și în păduri, este strâns legată de locuirea în bordeie pe timpul iernii. Acest tip de locuințe a fost extrem de relevant pentru faza de tranziție dintre nomadism și sedentarizarea rudarilor. Ion Chelcea făcea observația că tipurile de adăpost ale țiganilor, pe lângă faptul că sunt rezultatul unui mod de viață diferit, relevă în același timp temperamentul și caracterul diferitelor categorii: țiganii de vatră locuiesc în case sărăcăcioase, rudarii – în bordeie, iar lăeșii – în corturi (Chelcea 1944: 28).

Până la al Doilea Război Mondial rudarii au locuit în general în apropierea satelor, în bordeie sau colibe, în păduri sau la marginea lor, de unde își procurau lemnul pe care îl prelucrau. Astăzi nu se mai păstrează decât o serie de imagini și de însemnări privitoare la aspectul și modul de construcție a acestor locuințe (Kováč 1997 [1912]). Cu toate că bordeiele nu mai există, de la interlocutorii în vârstă încă mai pot fi obținute crâmpeie de mențiuni despre modul de construcție. În schimb, locuințele tradiționale de tipul *bajta* (aprox. colibă) au fost construite de rudarii din Serbia și Croația de astăzi, stabiliți pe malurile Dunării și ale Dravei, până în 1965, când inundațiile cauzate de revărsarea Dunării, dar și modificarea drastică a stilului lor de viață, au schimbat complet aspectul așezărilor (vezi Sikimić 2017). Cu toate acestea, chiar și în ziua de azi se mai întâlnesc *bajte* în regiunile amintite (vezi Imaginile 3 și 4), iar pe baza analizei tehnicii lor de construcție, precum și a studiilor de etnografie și istorie mai vechi (Barjaktarović 1964), se poate presupune că și bordeiele au fost ridicate într-un mod asemănător, fiind însă mult mai rudimentare. Cea mai veche tehnică pre-

supunea îngroparea parilor de lemn direct în pământ și acoperirea construcției cu pământ, lut și iarbă (Sikimić 2017: 249).

Imaginea 3. *Bajta*, locuință specifică rudariilor din nordul Serbiei și din Croația. Apatin, Serbia, 2004 (foto: Biljana Sikimić)

Imaginea 4. Interiorul unei *bajte*. Se observă lipsa tavanului orizontal. Apatin, Serbia, 2004 (foto: Biljana Sikimić)

Prelucrarea lutului este un alt meșteșug artistic inventariat în Volumul I al *Repertoriului național de patrimoniu cultural imaterial*, în scopul producerii cuptoarelor, dar și a materialelor de construcție și elementelor arhitectonice, cum ar fi cărămida arsă și nearsă etc. (*Repertoriu I* 2009: 113-114). Trebuie spus că rudarii din Banatul sârbesc au practicat până nu demult cărămidăria, care era o ocupație preponderent feminină. De asemenea, în teritoriile transfrontaliere de la nord de Dunăre (din Serbia, Croația și Ungaria) se menține până astăzi tehnica specială a fabricării cuptoarelor de pâine (vezi Imaginea 5) ce presupune acoperirea cu lut a unei împletituri de nuiete, care mai apoi este arsă la prima folosire a cuptorului (Sikimić 2017).

Imaginea 5. Cuptor de pâine. Vajska, Serbia, 2016
(foto: Annemarie Sorescu-Marinković)

Aceste cuptoare au reprezentat până la mijlocul secolului trecut un element obligatoriu al interiorului *bajtelor* de la nord de Dunăre, însă astăzi, chiar dacă sunt în continuare frecvent folosite, sunt amplasate doar în curțile caselor. Păstrarea de către rudari a acestei tehnici tradiționale de construcție a cuptorului de pâine, neschimbată încă din neoliticul timpuriu, i-a determinat pe cercetători să lanseze ideea includerii ei în patrimoniul cultural imaterial al Serbiei (Sikimić 2017: 249).

În loc de concluzii

În cele de mai sus am încercat să schițăm un inventar preliminar al elementelor de patrimoniu material care funcționează astăzi drept marcă identitară a diferitelor comunități de rudari din Europa. Acestea țin, de regulă, de sfera ocupațională specifică a rudarilor (cioplirea lemnului), însă reprezintă și împrumuturi din alte culturi, care au fost însă adaptate și interpretate într-o cheie singulară, ajungând să îi definească astăzi prin excelență (gurbanul). Contribuția rudarilor la patrimoniul cultural imaterial în toate țările în care locuiesc este una foarte importantă, această comunitate reprezentând un element vital în menținerea diversității culturale.

Participarea minorităților, și mai cu seamă a minorităților invizibile la conservarea patrimoniului cultural imaterial, este una dintre provocările majore ale ultimilor ani. Soluțiile nu sunt, cu siguranță, simple și probabil va mai trece o perioadă până când acestea se vor cristaliza. Până atunci, se impune inventarierea componentelor dispărute din patrimoniul imaterial al rudarilor și înregistrarea narațiunilor despre acestea sau despre practicile pe cale de dispariție, pentru o posibilă valorificare on-line⁶. Cât despre patrimoniul încă viu, acesta trebuie menținut cât mai mult posibil în sfera funcționalității.

⁶ Vezi Berciu-Drăghicescu, Magde și Coman 2011 cu privire la conservarea

Bibliografie

Achim, Viorel 1998. *Țigani în istoria României*. București: Editura Enciclopedică.

Agócs, Attila 2003. Sociálna identifikácia Bajášov na Slovensku. *Etnologické Rozpravy* 2, 41-53.

Assénova, Petya, Aleksova, Vassilka 2005. Observations sur la «romanité balkanique» en Bulgarie. În: *The Romance Balkans* (B. Sikimić, T. Ašić, coord.). Belgrade: Institute for Balkan Studies, 160-172.

Barjaktarović, Mirko 1964. Oaza apatinskih Cigana. *Rad vojvodanskih muzeja* 12-13, 191-204.

Berciu-Drăghicescu, Adina, Magde, Octavia-Luciana, Coman, Virgil 2011. Fârșeroți, Moscopoleni, Meglenoromâni – Valorificarea on-line a patrimoniului cultural. *Studii de Biblioteconomie și Știința Informării* 15, 139-144.

Bernsand, Niklas, Narvselius, Eleonora 2018. Cultural heritage in Sweden in the 2000s. Contexts, debates, paradoxes. *Politeia* 1(52), 57-94.

Bilić Meštrić, Klara 2015. Bajaški jezik i identitet – komodofokacijske i objektivacijske prakse u obrayovanju. Studija slučaja. În: *Obrazovanje za interkulturalizam – Položaj Roma u odgoju i obrazovanju* (V. Mlinarević, M. Brust Nemet, J. Bushati, coord.). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, 295-307.

Calotă, Ion 1997. Elemente sud-dunărene în graiul rudarilor din Oltenia. *Dacoromania* (Cluj-Napoca) II (1996-1997), 47-51.

Chelcea, Ion 1944. *Rudarii, contribuție la o „enigmă” etnografică*. București: Casa Școalelor.

on-line a patrimoniului cultural imaterial al meglenoromânilor.

Constantin, Marin 2016. Arta cioplirii lemnului la rudarii din Băbeni (județul Vâlcea). În: *Antropologie și spiritualitate. Colecția „Zilele Rainer”* (A. Kozma, C. Glavce, C. Bălăceanu-Stolnici, coord.). București: Editura Academiei Române, 186-201.

Convenția UNESCO 2003. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, the General Conference of UNESCO, Paris, 32nd session* (<https://ich.unesco.org/en/convention>, consultat la data de 1 mai 2018).

Costescu, Angela 2013. Marginalizare socială în cazul unei comunități de Rudari din județul Gorj, România. *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis* 5, 547-559.

Hulubaș, Adina 2015. Direcții de abordare a patrimoniului cultural imaterial și limitele lor. *Anuar de Lingvistică și Istorie Literară* LV, 141-150.

Kováč, Aladár 1997 [1912]. Kezdetleges épületek Tolna vármegyében/ Rudimentary Buildings in Tolna County. În: *Cigány néprajzi tanulmányok 6./ Studies in Roma (Gypsy) Ethnography 6.* (Z. Bódi, coord.). Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 17-26.

Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin 2014. Romanian speaking ‘Gypsy’ communities in Eastern Europe. În: *Romii/țigani din Republica Moldova: Comunitate etnosocială, multiculturală, istorico-tradițională (1414-2014)* (I. Duminiță, coord.). Chișinău: Academia de Științe a Moldovei, 15-24.

Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin 2016. Identity and Language of the Roma (Gypsies) in Central and Eastern Europe. În: *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders* (T. Kamusella, M. Nomachi, C. Gibson, coord.). Palgrave Macmillan, 26-54.

Neagota, Bogdan, Benga, Ileana 2016. The Healing Gurban. On the Traces of the Rudari from Southern Romania. *Transylvanian Review* XXV/1, 73-94.

Nicolăescu-Plopșor, C. S. 1922. *Gurbanele. Arhivele Olteniei*, I/1, 35-40.

Orsós, Anna 1997. A magyarországi cigányok nyelvi csoportjai/ Language Groups of Gypsies in Hungary. În: *Cigány néprajzi tanulmányok 6./ Studies in Roma (Gypsy) Ethnography 6.* (Z. Bódi, coord). Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 197-199.

Orsós, Anna. 2015. *Cigány/Roma nemzetiségi oktatás. Kutatási beszámoló.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

Petrovici, Emil 1938. 'Români' din Serbia Occidentală. *Dacoromania* IX, 224-236.

Radosavljević, Petar 2007. Romi Bajaši u Hrvatskoj – govornici rumunjskog dijalekta. În: *Jezik i identiteti* (J. Granić, coord.). Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 505-515.

Radosavljević, Petar 2013. Contactul lingvistic româno-croat la romii băieși din nord-vestul Croației. În: *Tradiție/inovație – identitate/alteritate: paradigm în evoluția limbii și culturii române* (O. Ichim, coord.). Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 115-126.

Repertoriu I 2009. *Repertoriu național de patrimoniu cultural imaterial I* (Sabina Ispas, coord.). Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial. București: CIMEC.

Repertoriu IIA 2014. *Repertoriu național de patrimoniu cultural imaterial II.* (Nicolae Constantinescu, îngrijire ediție). Ministerul Culturii. Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial. București: Editura Etnologică.

Sikimić, Biljana 2005 (coord.). *Banjaši na Balkanu. Identitet etničke zajednice.* Beograd: Balkanološki institut.

Sikimić, Biljana, Sorescu-Marinković, Annemarie 2013. The linguistic richness of Roma in Serbia. Banat and its multilingual dimension. În: *Roma Education in Europe. Practices, policies and politics* (M. Miskovic, coord.). New York: Routledge, 167-180.

Sikimić, Biljana 2014. A fi rom și a vorbi românește în Serbia. În: *Condiția romă și schimbarea discursului* (V. Mihailescu, P. Matei, coord.). București: Polirom, 91-119.

Sikimić, Biljana 2017. Tradicionalne bajte i okućnice Roma u podunavlju. În: *Stanovanje Roma u Srbiji. Stanje i izazovi* (T. Varadi, Z. Vuksanović-Macura, coord.). Beograd: Srpska Akademija nauka i umetnosti, 229-252.

Slavkova, Magdalena 2010a. Schimbarea reprezentărilor despre viața emigranților: migrația la muncă a rudarilor din Bulgaria în țările mediteraneene. În: *Teme în antropologia socială din Europa de sud-est. Volum dedicat memoriei Profesorului Paul Stahl* (S. Șerban, coord.). București: Paideia, 283-308.

Slavkova, Magdalena 2010b. Challenging boundaries: contemporary migratory patterns of Bulgarian Rudari. În: *Balkan and Baltic States in United Europe: histories, religions and cultures* (E. Anastasova, M. Kõiva, coord.). Sofia: Paradigma, 188-197.

Sonkoly, Gábor 2010. Social History of Cultural Heritage Protection in Hungary. În: *Protecting and Safeguarding Cultural Heritage. The systems of management of the cultural heritage in the Visegrad countries* (J. Purchla, coord.), Cracow: International Cultural Centre, 11-30.

Sorescu-Marinković, Annemarie 2008. The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjimurje. În: *The Romance Balkans* (B. Sikimić, T. Ašić, coord.). Belgrade: Institute for Balkan Studies, 173-225.

Sorescu-Marinković, Annemarie 2015. Lăzărița la karavlahii din Bosnia și Herțegovina: Avatarurile unui ritual. În:

Populații și patrimoniul imaterial euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții vii (E. R. Colta, coord.). București: Editura Etnologică, 177-202.

Țîrcomnicu, Emil, David, Lucian 2012. *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român. Rudarii românofoni din Bulgaria. Vol. III. Regiunea Varna*. București: Editura Etnologică.

Vrdoljak, Ana Filipa 2005. Minorities, Cultural Rights and the Protection of Intangible Cultural Heritage. În: *ESIL: (European Society of International Law) Research Forum on International Law Contemporary Issues* (V. Mainetti, coord.). Geneva: Graduate Institute of International Studies, 1-25.

The Bayash and the intangible cultural heritage

Abstract

The aim of this paper is to shed light on the role of the Bayash in preserving and transmitting both the Romanian, and their own intangible cultural heritage. After presenting the general UNESCO frame for cultural heritage protection and discussing the way it is implemented in Romania, the paper focuses on the Bayash, both within and outside the country, and identifies core elements of their culture which function as identity markers and should be included on a representative list of intangible cultural heritage: the ritual of *gurban*, woodcarving, the manufacture of clay ovens etc. Last but not least, the paper raises several questions regarding the way in which the cultural heritage of minority groups is best preserved.

Keywords: Bayash, intangible cultural heritage, Romani studies, Romanian studies, Balkans, UNESCO